

Ступа В. Ф.,

*аспірант кафедри адміністративного та кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара***ПОНЯТТЯ «ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА» ЗЛОЧИНУ
СЛУЖБОВОЇ НЕДБАЛОСТІ (СТ. 367 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ)****THE CONCEPT OF "OBJECTIVE ASPECT"
OF THE CRIME OF NEGLIGENCE OF OFFICIAL DUTY
(ART. 367 CRIMINAL CODE OF UKRAINE)**

У роботі проаналізовані ознаки об'єктивної сторони складу злочину як основного елемента злочину службової недбалості.
Ключові слова: об'єктивна сторона, діяння, службова недбалість, службові обов'язки.

В работе проанализированы признаки объективной стороны состава преступления как основного элемента преступления служебной халатности.

Ключевые слова: объективная сторона, деяния, служебная халатность, служебные обязанности.

This paper analyzes the characteristics of the objective side of a crime as a basic element of the crime of negligence.

Key words: objective aspect, acts, negligence, official duties.

Успішне функціонування держави та суспільства можливе лише за належного виконання службовими особами своїх обов'язків. Невиконання або неналежне виконання таких обов'язків веде до службової недбалості, що може призвести до економічних, політичних та соціальних проблем держави.

Саме ця сфера відносно вимагає правильної діяльності службових осіб апарату державного управління та повинна гарантувати громадянам реалізацію їхніх прав та законних інтересів в усіх сферах суспільного життя. Таке діяння, як службова недбалість характеризується певним специфічним характером, а тому потребує детального дослідження його елементів, зокрема об'єктивної сторони цього виду злочину, який має важливе значення як для практики, так і для теорії кримінального права.

Проблему об'єктивної сторони складу злочину досліджували П.П. Андрушко, М.І. Бажанов, Ф.Г. Бурчак, М.І. Ветров, П.І. Гришаєв, О.О. Дудоров, М.П. Журавльов, І.Я. Козаченко, М.Й. Коржанський, В.М. Кудрявцев, Ю.І. Ляпунов, В.К. Матвійчук, А.В. Наумов, З.А. Незнамов, С.І. Нікулін, М.І. Панов, В.В. Петров, А.А. Піонтковський, Є.Ф. Фесенко, П.Л. Фріс та інші науковці.

Метою роботи є всебічне дослідження об'єктивної сторони складу злочину службової недбалості.

Виклад основного матеріалу. Об'єктивна сторона складу злочину – це зовнішня сторона його прояву, яка характеризується суспільно небезпечним діянням, наслідками, причинним зв'язком між суспільно небезпечним діянням та наслідками, місцем, часом, обстановкою, способом, а також засобами вчинення злочину.

Ознаки об'єктивної сторони складу злочину поділяються на обов'язкові та факультативні. До обов'язкових належить суспільно небезпечне діяння у формі дії чи бездіяльності. Факультативними ознаками об'єктивної сторони є суспільно небезпечні

наслідки, причинний зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місце, час, спосіб, обстановка, засоби та знаряддя вчинення злочину. Проте якщо факультативні ознаки прямо вказані в диспозиції статті Особливої частини КК, то вони переходять до розряду обов'язкових ознак [1, с. 33].

Насамперед у злочині службової недбалості виявляються його об'єктивні ознаки – це поведінка суб'єкта у вигляді діяння, яке полягає у невиконанні або неналежному виконанні службових обов'язків.

Об'єктивна сторона службової недбалості характеризується трьома ознаками, такими як:

– вчинення суспільно-небезпечного діяння, яке полягає у невиконанні або неналежному виконанні службовою особою своїх службових обов'язків через несумлінне ставлення до них;

– настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді спричинення істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, інтересам окремих юридичних осіб і настання тяжких наслідків;

– наявність причинного зв'язку між невиконанням або неналежним виконанням службовою особою своїх службових обов'язків та наслідками, що настали [1, с. 223].

У науці кримінального права під невиконанням службових обов'язків розуміють невиконання службовою особою з обсягом прав та обов'язків дій, покладених на неї спеціальних функцій.

Такий вид службової недбалості називають «чистою» бездіяльністю, за якою службова особа повністю не виконує свої обов'язки. Неналежне виконання обов'язків – це такі дії службової особи у межах службових обов'язків, які виконані не так, як того вимагають інтереси служби [2, с. 757, 765].

У кримінально-правовій науці виділяють так звану «змішану» бездіяльність, коли службова особа виконує свої обов'язки неналежно, не вчиняє

всіх очікуваних від неї дій, тобто службова особа неповністю або частково виконує свої обов'язки [3, с. 14]. У кримінальному законодавстві немає визначення поняття «діяння». Під діянням розуміють певну поведінку чи вчинок особи. Злочинна поведінка може виражатися у формі дії чи бездіяльності.

Суспільно небезпечне діяння у формі дії або бездіяльності є складовою частиною об'єктивної сторони будь-якого злочину. Дія – активна поведінка, під час якої виконуються певні дії. Бездіяльність – пасивна поведінка, де особа не виконує певних дій, які повинна була та могла виконати [4, с. 134].

Спільним для дії та бездіяльності є те, що вони порушують суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом.

Дія як ознака злочину є активною, усвідомленою та суспільно небезпечною поведінкою людини, що заподіює шкоду охоронюваним кримінальним законом суспільним відносинам.

Бездіяльність – пасивна поведінка, яка полягає у невчиненні особою дії, яку вона зобов'язана була та могла виконати, якщо на особу поклалися певні обов'язки за угодою, законом тощо. Необхідно з'ясувати, які дії повинна була зробити особа, чи могла і повинна була їх зробити.

Є декілька поглядів на скоєння службової недбалості як шляхом дії і бездіяльності, так і лише шляхом бездіяльності.

Так, В.І. Іванов, І.Г. Мінакова вважають, що службова недбалість може бути вчинена тільки шляхом бездіяльності, коли суб'єкт злочину не виконує визначені обов'язки [5, с. 29]. Різниця між невиконанням або неналежним виконанням полягає лише у ступені невиконання обов'язків. У будь-якому разі настають суспільно небезпечні наслідки [6, с. 18–19].

Г.В. Тімейко вказує, що з юридичної позиції бездіяльність – це невиконання юридично обов'язкових, об'єктивно необхідних та реально можливих дій, якими можливо було б відвернути чи не допустити виникнення небезпечності їх спричинення [7, с. 62]. Г.К. Матвеев вважає, що бездіяльність неможливо розуміти буквально як пасивність, недіяльність суб'єкта. Бездіяльність не може бути зведено до простої пасивності суб'єкта [8, с. 24].

А.І. Бойко вважає, що в основі правової оцінки знаходяться соціальні, а не фізіологічні характеристики людської поведінки. Тому з цієї причини законодавець не розділяє та не протиставляє у диспозиціях статей Особливої частини КК дію та бездіяльність – вони розрізняються лише своєю природою, індиферентною для юриспруденції [9, с. 128].

Службова недбалість може бути вчинена як шляхом дії (неналежне виконання службових обов'язків), так і шляхом бездіяльності (невиконання службових обов'язків).

Несумлінне ставлення до службових обов'язків належить до об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 367 КК України, що проявляється у невиконанні службових обов'язків або в неналежному виконанні [10, с. 121].

Для правильної кваліфікації злочину за ст. 367 КК під час дослідження об'єктивної сторони необхідно встановити 1) нормативний акт, яким визначається компетенція службової особи та коло її службових обов'язків; 2) які конкретні обов'язки особа повинна була виконати і чи мала вона реальну можливість належним чином виконати ці обов'язки; 3) які були допущені особою порушення службових обов'язків; 4) які наслідки спричинили ці порушення і чи знаходяться вони в причинному зв'язку з наслідками.

Таким чином, об'єктивна сторона службової недбалості зумовлена вчиненням діяння чи бездіяльності з використанням влади чи службового становища, яке передбачає використання тих повноважень, якими службова особа наділена у зв'язку із зайняттям нею певної посади.

Службова особа повинна мати сукупність прав і обов'язків, що утворюють службову компетенцію, встановлюють авторитет службової особи, престиж органу, організації чи установи.

Для кваліфікації злочину за ст. 367 КК України необхідно встановити, що діяння чи бездіяльність службової особи зумовлене службовим становищем, вчинене службовою особою під час виконання владних функцій або організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій.

Права та повноваження службова особа отримує лише для того, щоб мати можливість ефективно виконувати свої обов'язки, та лише у тому обсязі, який для того необхідний [11, с. 123].

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину є настання суспільно небезпечних наслідків.

Вони необхідні для кваліфікації вчиненого та визначеного розміру відповідальності [9, с. 132].

Невиконання або неналежне виконання службовою особою своїх службових обов'язків може визнаватися злочином лише тоді, коли настали суспільно небезпечні наслідки. У разі ненастання таких наслідків ці діяння не визнаються службовою недбалістю.

Склад злочину, передбаченого ст. 367 КК України, є матеріальним, у зв'язку з чим для його визначення необхідно встановити спричинення істотної шкоди охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб та настання тяжких наслідків.

Наслідки – це передбачена кримінально-правовою нормою матеріальна та нематеріальна шкода, яка спричинена злочинною дією та бездіяльністю об'єкта посягання охоронюваним законом суспільним відносинам та їх учасникам [12, с. 197]. Наслідки можуть бути матеріальні та нематеріальні.

До матеріальних наслідків відносять шкоду, яка завдається життю та здоров'ю людини (особиста матеріальна шкода) та шкоду майнового характеру (пошкодження або знищення майна, упущена вигода).

До нематеріальних злочинних наслідків відносять шкоду, яка завдається правоохоронним інтересам, пов'язаним із нематеріальними благами (державні, організаційні, політичні, суспільні).

Істотна шкода являє собою оціночну категорію. Під час її визначення необхідно враховувати ступінь негативного впливу протиправного діяння на нормальну роботу підприємства, установи, організації, характер та розмір понесеної ними матеріальної шкоди, кількість постраждалих громадян чи юридичних осіб, тяжкість спричиненої їм моральної, фізичної чи майнової шкоди [11, с. 132].

Із формулювання істотної шкоди у диспозиції ч. 1 ст. 367 КК України випливає, що шкода може мати як матеріальний, так і нематеріальний характер. Саме поняття «істотна шкода» визначено у примітці до ст. 364 КК України, де вказано, що у заподіянні матеріальних (майнових) збитків шкода вважається істотною, якщо вона у сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, тобто істотна шкода має визначений характер.

Деякі вчені вважають, що в обрахуванні розміру матеріальної шкоди у злочинах у сфері службової діяльності окрім прямої дійсної шкоди потрібно враховувати упушену вигоду [13, с. 493].

Під упушеною вигодою розуміють доходи, які особа могла б реально одержати за визначених обставин, якби її право не було порушено (ч. 1 ст. 22 ЦК України).

Упушена вигода – це не реальні втрати особи, які вона зробила або зробить, а ті доходи, які вона недоотримає внаслідок порушення її цивільного права. Визначення упушеної вигоди закріплено у Господарському Кодексі України, яким визначено подібні правила відшкодування збитків із використанням інших термінів. Так, за ст. 225 ГК України упушена вигода називається «втраченою вигодою». Однак у судовій практиці в обрахуванні істотної шкоди враховуються лише реальні збитки (пряма шкода), а не упушена вигода.

Поняття істотної шкоди нематеріального характеру у складі службової недбалості має своє визначення, яке закріплене в Постанові Пленуму Верховного Суду України № 15 від 26.12.2003 р. «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» [14]. Сутність нематеріальної істотної шкоди полягає у порушенні інтересів учасників суспільних відносин, якщо ці інтереси стосуються моральної, організаційної, політичної сфер.

Судова практика показала, що під час призначення покарання суди не уточнюють, у чому саме полягає істотна шкода нематеріального характеру, до уваги береться лише матеріальна шкода, а порушення особистих немайнових прав та інтересів громадян не враховуються.

Нематеріальна істотна шкода, яка заподіюється охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих фізичних осіб (моральна шкода), може бути результатом порушення винною особою будь-яких законних прав, свобод та інтересів (порушення конституційного права недоторканності житла, обмеження волі особи, порушення виборчих прав тощо).

Наслідки у вигляді порушення конституційних прав, свобод та інтересів людини і громадянина є

достатніми для визнання діяння суспільно небезпечним.

Частина 2 ст. 367 КК України передбачає відповідальність за службову недбалість, що заподіяла тяжкі наслідки. Поняття «тяжкі наслідки» має більший ступінь суспільної небезпеки. Тяжкі наслідки можуть полягати у матеріальній, фізичній, моральній шкоді. У примітці ст. 364 КК України визначено розмір шкоди та тяжких наслідків, що полягають у заподіянні збитків матеріального характеру. Матеріальний збиток має при цьому перевищувати у двісті п'ятдесят і більше разів неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони службової недбалості є причинний зв'язок між діями службової особи та наслідками, що настали.

Під причинним зв'язком розуміють об'єктивно наявний зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками [15, с. 35].

У науці кримінального права існує декілька поглядів на причинний зв'язок – теорія адекватного причинного зв'язку, теорія основної причини, теорія необхідної умови.

Згідно з теорією адекватного причинного зв'язку вважається, що під час розгляду кожної конкретної ситуації окремо неможливо дійти загальних висновків. Необхідно розглядати низку конкретних ситуацій, виділивши їх в окремі групи за типовими ознаками.

Згідно з теорією основної причини під час аналізу злочинів необхідно виявити основні причини, які створили конкретний злочин. Основна причина – та, без якої це явище не могло виникнути [16, с. 19].

За теорією необхідної умови дії особи є причиною наслідку лише тоді, коли ці дії були одними з необхідних умов його настання.

Причиною злочинного результату є дії кожної особи, які були необхідними умовами, без яких не міг би бути скоєний злочин [20, с. 121].

Законодавець вказує, що правове значення має лише прямий причинний зв'язок. Безпосередній зв'язок характеризується такими ознаками: діяння за часом відбувається раніше наслідків; діяння повинно створювати реальну можливість для настання суспільно небезпечних наслідків; наслідки, які настали, є необхідним результатом вчиненого діяння.

Бездіяльність службової особи може бути визнана злочином тоді, коли без вказаного діяння не настали б суспільно небезпечні наслідки.

Таким чином, істотна шкода й тяжкі наслідки можуть бути інкриміновані лише за наявності причинного зв'язку між діянням (дією чи бездіяльністю) та настанням зазначених наслідків.

Одними із ознак об'єктивної сторони злочину є час, місце, обстановка та спосіб вчинення злочину. У диспозиції ст. 367 КК України ці ознаки не зазначені, отже, вони є факультативними. Для службової недбалості у кваліфікації злочину неважливо, в якому місці, у який час вчинений злочин, тому вказані факультативні ознаки на кваліфікацію злочину не впливають.

Висновки. Таким чином, злочин службової недбалості може бути вчинений шляхом як дії, так і бездіяльності. Якщо несумлінне ставлення службової особи до своїх службових обов'язків проявляється у діях, то можна говорити про неналежне

виконання службових обов'язків, а за бездіяльності службової особи саме невиконання своїх обов'язків є несумлінним ставленням до служби. Спосіб вчинення службової недбалості – це невиконання та недбале виконання службових обов'язків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Зінченко І.О., Харченко В.Б. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини у питаннях і відповідях: науково-практичний посібник./ І.О. Зінченко, В.Б. Харченко. – К. : Атіка, 2013. – С. 33, 223.
2. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України за ред. /О.М. Мельника, М.І.Ховранюка. – К. : Юрид. думка, 2012.– С. 11–84.
3. Гришаев П.И. Объективная сторона преступления. Монография / П.И. Гришаев. – М. : Всесоюз. Юрид. заоч. Ин-т, 1961. – С. 14.
4. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / відп. ред. Є.Л. Стрельцов. – Х. : ТОВ Одиссей, 2010. – С. 134.
5. Иванов В.И. Уголовная ответственность за бесхозяйственность. Монография / В.И. Иванов – М. : Юрид. лит. 1981. – С. 29.
6. Минакова И.Г. Халатность: уголовно-правовые и криминологические аспекты: дис. канд. юрид. наук./ И.Г. Минакова. – Ростов-н / Д, 2008. – С. 18–19.
7. Тимейко Г.В. Общее учение об объективной стороне преступления. Монография / Г.В. Тимейко. – Ростов-н / Д, 1977. – С. 62.
8. Матвеев Г.К. Основания гражданско-правовой ответственности. Монография / Г.К. Матвеев.–М: Юрид. лит., 1970.– С. 24.
9. Бойко А.И. Преступное бездействие / А.И. Бойко. – Юрид. центр. Пресс. 2003. – С. 128.
10. Ляпунов Ю.И. Уголовное право. Учебник./ Ю.И. Ляпунов. – Юриспруденция. 2004. – С. 121.
11. Клименко В.А. Уголовная ответственность за должностные преступления / В.А. Клименко, Н.И. Мельник. Комментарий к Закону Украины «О борьбе с коррупцией». – К. : Блиц-Информ. 1996. – С. 123.
12. Кримінальне право України. Особлива частина. Підруч. / за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – К. Юрид. думка. – 2004.– С. 493.
13. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления / В.Н. Кудрявцев – М. Гос. юр. Издат.,1960.– С.197.
14. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень, Постанова Верховного Суду України від 26.12.2003 р. № 15, Електронний ресурс, – [Режим доступу]: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03>
15. Кримінальне право України. Загальна частина. Підруч. / за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса. – К. Право. 2005. – С. 35.
16. Козаченко И.Я. Проблемы причины и причинной связи в институтах Общей и Особенной частей отечественного уголовного права / И.Я. Козаченко, В.Н. Курченко.– Юрид. центр Пресс, 2003. – С. 19.